

PROFESYONELLEŞME, BÜROKRATİKLEŞME VE RASYONELLEŞME: MAX WEBER'İN GÖRÜŞLERİ¹

George Ritzer*

Çev.: Selin Atalay**

Öz

Henüz yeterince bilinmiyor olsa da, Max Weber, profesyonel meslekler ve profesyonelleşme, bürokratikleşme ve rasyonelleşme arasındaki ilişki konusu üzerinde çokça durmuştur. Onun fikirleri fazlasıyla günceldir. O, profesyonelleşmenin, bürokratikleşme gibi, toplumun rasyonelleşmesinin bir boyutu olduğunu kabul etmiştir. Günümüz sosyologlarının bir kısmının aksine Weber, profesyonelleşme ve bürokratikleşmenin karşıt gelişmeler olmadığını görmüştür. Son olarak Weber, profesyonel mesleğin, yapısalcı perspektif, süreç ve güç perspektifleri çerçevesinde ele alınması gerektiğini anlamıştır. Weber' in profesyonel mesleklere dair zengin kavrayışı iki etken ile ilişkilendirilebilir. İlk olarak O, profesyonel meslekleri rasyonelleşme sürecinin bir parçası olarak görmüştür. İkinci olarak da O'nun düşünsel süreci, Amerikan sosyologlarında görüldüğü gibi, özel muayenehanede çalışan hekimin istisnai durumunu, profesyonel mesleğin prototipi olarak ele alınışından etkilenmemiştir.

Bu makale, Max Weber'in çalışmalarında yer alan profesyonel meslek kavramının şimdiye dek kavranmamış önemini ele almaktadır. Benim analizim üç bölüme ayrılmakta. İlk önce Weber'in, Batı'nın rasyonelleşmesi ve buna karşılık dünyanın geri kalanında benzer bir tür rasyonelleşmenin gerçekleşmemesi üzerine olan geniş çalışmasında, profesyonel meslek kavramının yerine değineceğim. İkinci olarak, Weber'in konu üzerindeki dağıntık düşüncelerinden yola çıkarak, O'nun profesyonel meslek kavramını geliştirmem ve bu kavramı profesyonel meslekler üzerine güncel kavramlandırmalarla ilişkilendirmem söz konusu olacak. Son olarak da, Weber'in profesyonel meslekler ve bürokrasiler arasındaki ilişkiye dair fikirlerini ele alacağım. Weber' in profesyonel meslekler ve bu mesleklerin bürokratikleşme ve rasyonelleşme durumları ile olan ilişkisi üzerine düşüncelerinin günümüz sosyolojisi açısından büyük bir öneme sahip olduğuna inanmaktayım.

---

¹ Bu çalışma, Amerikan Sosyoloji Derneğinin 1974 tarihli yıllık toplantısında sunulmuş "Max Weber ve Profesyonel Mesleklerin Sosyolojik Analizi" başlıklı bildirisinin gözden geçirilmiş halidir. Bu çalışmamdaki yardımlarından ötürü Kenneth C. W. Kammeyer'e teşekkür etmek isterim.

* *Social Forces*, 1975, 53 (4): 627-634

** Arş. Gör., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

la_celina@hotmail.com, selin.atalay@ege.edu.tr

Weber'in profesyonel meslekler üzerine fikirleri, meslekler sosyolojisi alanında küçük çaplı bir etki yaratmış olsa da, bu fikirlerle ilişkili olan bürokrasilere ilişkin çalışmasının, örgüt sosyolojisinin ortaya çıkışından itibaren, yapıtaşlarından biri olması ironiktir.

Weber' in örgüt sosyolojisi ve meslekler sosyolojisi alanlarındaki etkisinin farklı şekillerde gerçekleşmesinin nedenleri birden fazladır ve bu nedenler iki alanın tarihsel ve güncel durumlarına dayandırılabilir. Bununla birlikte, en önemli neden Weber'in iki kavramı sunuş şeklinde yatmaktadır. Bürokrasi kavramı, çalışmalarında genel olarak karşımıza çıkan bir kavram olsa da, günümüzde öne çıkan ideal-tip bürokratik örgüt formunda düzgün bir şekilde tasvir edilmiştir. Bu özlü tasvir, Weber'in İngilizce'ye tercüme edilen ilk kavramlarından biri olmuş ve ideal tip kavramını araştırmak, sınamak ve genişletmek çabası güden örgüt kuramcıları için ufuk açıcı bir tasvir görevi görmüştür. Profesyonel meslek kavramı, Weber'in çalışmalarında yer alıyor olsa da, aynı şekilde bir özlü ideal tip muamelesi görmemiştir. Sonuç olarak, bu kavram Weber'in çalışmalarının bütünü içinden çıkarılmalıdır ve bu, 1968 yılında *Economy and Society [Ekonomi ve Toplum]* eserinin tercümesine kadar gerçek anlamda imkansız olmuştur. Bir bakıma profesyonel meslek kavramı (orijinalini okuyabilecek kadar iyi Almanca bilenler haricinde) Amerikan Sosyologları için gizli kalmıştır. Bundan dolayı, profesyonel meslekler üzerine sosyoloji literatüründe Weber'in etkisinin² nispeten az görülmesi şaşırtıcı değildir. Bu çalışmanın amacı, böylesine ciddi bir ihmali telafi etmektir.

Batının Prosefyonel Meslekleri

Weber'in çalışmalarının çoğunluğunun, Batı'da rasyonalitenin gelişimi ve dünyanın geri kalan bölümünde bu gelişmeyi engelleyen etkenler üzerine olduğu iyi bilinmektedir. O, Batı'da rasyonalitenin gelişimine neden olan çeşitli etkenleri araştırmış ve bu rasyonaliteyi bünyesinde barındırdığı düşünülen birtakım yapıları ele almıştır. Bu yapılar arasında pazar, bürokrasi ve profesyonel meslekler yer almaktadır. Buradan kasıtım, Weber'in düşüncesine göre profesyonel mesleklerin diğerleri kadar önem taşıdığını söylemek değildir. Lakin profesyonel mesleğin de Batı rasyonalitesinin önemli bir örneği olduğu açıktır.

Kalvenizm ve onun yarattığı çilecilik, Batı rasyonalitesinin gelişiminde büyük bir rol oynamıştır. Kalvenizm'in, kapitalizmin ruhu ve işleyişi ile, pazar ve bürokrasi ile bağlantısı, Amerikan sosyolojisi için bilinen kavramlardır. Weber'in

---

² Değişilmesi gereken önemli bir istisna, Weber'in çevirmeni Talcott Parsons' ın profesyonel meslek üzerine çalışmasıdır. Örnek olarak bakınız, Parsons (1939).

Kalvenist çilecilik ile profesyonel meslekler arasında kurduğu bağlantı ise daha az bilinen bir durumdur: “Bu çileciliğin açık ve ortak hedefi davranışın disipline edilmesi ve sistemli bir şekilde düzenlenmesidir. Bunun tipik temsilcisi ‘meslek sahibi kişi’ ya da ‘profesyonel meslek’ (*Berufsmensch*)’tir ve biricik sonucu sosyal ilişkilerin rasyonel bir şekilde düzenlenmesidir” (Weber, 1968:556). Burada Weber, Kalvenizm’in profesyonel mesleklerin ortaya çıkmasına neden olduğunu kast etse de, aynı zamanda özellikle kapitalizm ve bürokratikleşme temelinde Batı’da rasyonelitenin gelişmesinde, profesyonelleşmenin³ nedensel bir etkisi olduğundan bahsetmektedir: “Bütününde bu dünyevi çilecilik, kapitalizm ve bürokrasinin gerekli kıldığı profesyonelleşmenin çoğalmasını ve yüceltilmesini desteklemektedir. Yaşam, kişiler üzerine değil kişiler üstü rasyonel hedefler üzerine odaklanmıştır” (Weber, 1968:1200). Burada Weber, çalışmalarının genelinde görüldüğü gibi, nedenselliği, çok yüzeyli ve çok yönlü bir şekilde ele almaktadır.

Weber, profesyonelleri Batı rasyonelitesi ile bağlantılandırmanın yanında onları, Batı’da belirli kurumların gelişimi ile de ilişkilendirmiştir. İlişki, tabii ki çift yönlüdür. Profesyoneller, bu kurumların rasyonelleşmesine katkıda bulunurken, buna karşılık olarak rasyonelleşen kurumlar, profesyonel mesleklerin gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Örnek olarak Weber (1968:1164), ortaçağ dini yönetiminden daha rasyonel bir kilisenin ortaya çıkmasını niteleyen dört etmeni ele almıştır. Bu listenin en başında “maaşları, teşvikleri, profesyonel görevleri ve kendine özgü yaşam şekilleri ile ‘dünyadan’ soyutlanmış profesyonel rahipliğin ortaya çıkışı” yer almaktadır. Buna karşılık, modern kilisenin ortaya çıkışının, profesyonel rahipliğin gelişimine katkıda bulunduğunu düşünmektedir.

Weber, profesyoneli birden fazla kurum ile ilişkilendirmiş olsa da biz burada onun, profesyoneller ve hukuk sisteminin gelişimi arasındaki ilişkiye dair argümanlarının detaylarına ineyeceğiz. Bir yandan, Weber (1968:775), hukukun rasyonel bir sistem olarak gelişimi için profesyonelin gerekli olduğunu savunmuştur: “hiçbir zaman, eğitilmiş uzmanların nihai işbirliği olmadan, kararlara bilinçli bir şekilde uygulanan kurallar bileşiminden oluşmuş resmi olarak düzenlenmiş hukuk ortaya çıkmamıştır.” Diğer yandan, rasyonel hukukun gelişimi profesyonelle ihtiyacı duyulmasını sağlamıştır: “Uzmanlaşmış hukuk bilgisine yönelik artan ihtiyaç profesyonel avukatın ortaya çıkmasına neden

---

³ Kolaylık sağlama düşüncesiyle bu çalışmada, profesyonel meslek, profesyonellik ve profesyonelleşme kavramlarını eşanlamlı bir şekilde kullanıyorum. Özleştirmeci için, profesyonel meslek, mesleki bir kategoriye; profesyonellik, kişilerin profesyonel meslek sahibi olduğu sürece (Ritzer, 1973); profesyonelleşme de, mesleklerin profesyonel meslek statüsüne geçiş sürecine işaret etmektedir.

olmuştur. Deneyim ve uzman bilgisine yönelik artan talep ve buna bağlı olarak hukukta rasyonelleşmenin artışına yönelik teşvik hemen hemen her zaman, ticaretin ve ticaretle uğraşanların artan öneminden ileri gelmiştir. Böylelikle yaratılmış olan yeni sorunların çözümü için, uzmanlaşmış, diğer bir deyişle rasyonel eğitim, kaçınılmaz bir gerekliliktir.”

Weber, farklı türlerden hukuk eğitimi ve bu farklı türlerin hukukun gelişimi üzerindeki etkisini incelemiştir. İlk olarak hukuk eğitimi, işe yeni giren bir kişinin, bu işle uğraşanlardan işbaşında işi öğrendiği zanaatkârlık, şeklini alabilmektedir. Bu türden eğitim, profesyoneldense zanaatkâr yetiştirmektedir⁴. Etkileri çerçevesinde ele alındığında, bu türden bir hukuk eğitimi, avukatların profesyonel olarak yetiştirildikleri eğitim türünün ürettiği gibi bir rasyonel hukuk sistemi üretmekte başarısız olmuştur. Onun yerine bu eğitim türü, “rasyonel bir sistemi kesinlikle hedeflemeyen, daha çok genellikle tekrarlanan durumlarda müşterilerin çıkarlarına yönelmiş pratik anlamda daha kullanışlı bir sözleşmeler ve icraatlar alanını hedefleyen... İçinden rasyonel bir hukuk sisteminin çıkamayacağı uygulamalar ve tutumlardan oluşan” (Weber, 1968:787), şekilci bir hukuk ortaya çıkarmıştır.

Hukuk mesleğinin gelişimi yönünde ikinci bir olasılık, Weber’in “ileri gelenler” ya da seçkinler olarak adlandırdıkları tarafından verilen eğitimidir. Böyle bir elit hukuk eğitimi sisteminin, profesyonel avukatı veya rasyonel hukuk sistemini doğurması mümkün görünmemektedir.

Son olarak, hem profesyonel avukatları hem de rasyonel hukuk sistemini üreten, avukat yetiştirmeye yönelik sistem bulunmaktadır. Bu eğitim sisteminde “hukuk, vurgunun hukuk kuramı ve ‘bilimi’ üzerine olduğu, hukuki fenomenlerin rasyonel ve sistematik bir şekilde ele alındığı, uzmanlaşmış okullarda öğretilir” (Weber, 1968:784-785). Bu türden hukuk eğitiminin en “saf tipi”nin temsilcisi, üniversitelerde verilen modern hukuk eğitimidir. Profesyonel avukatı yaratmasının dışında, “akademik hukuk eğitiminin ortaya koyduğu hukuki kavramlar, soyut normların özelliklerini taşır” (Weber, 1968:789).

İşte, profesyonel hukuk uzmanlarını yaratmaya ve rasyonel bir hukuk sistemini geliştirmeye ilişkin sözü geçen bu son yöntem, Batı’ya özgüdür. Diğer toplumlar, en azından kısmı olarak profesyonel hukuk uzmanlarını yetiştirmeye

⁴ Maalesef, Weber burada benim tartışmada sunduğum kadar açık değildir. Profesyonel kavramını, zanaatkâr-avukatı tanımlamak için kullanır. Böyle bir kullanım, profesyonelin ayırt edici özelliklerini belirsizleştirir. Böylelikle, ben bu türden eğitim yoluyla yetişmiş avukatı tanımlamak için zanaatkâr kavramını kullanmayı seçtim. Weber, profesyoneller ile zanaatkârlar arasındaki fark konusunda karmaşa yaşarken yalnız değildir. Daha yakın bir zamanda bu karmaşayı Arthur Stinchcombe (1959)’de görmek mümkündür.

yönelik böyle bir sistemden yoksun oldukları için, bir rasyonel hukuk sistemi geliştirememişlerdir. Geniş bir düzlemde Weber (1968:883), “katı surette hukuk uzmanları tarafından şekillendirilen hukuk seviyesine, Batı dışında herhangi bir yerde ulaşamadığını” savunmuştur.

Weber aynı zamanda, bir rasyonel hukuk sisteminden neden yoksun olduklarını anlamak adına belirli toplumları incelemeye almıştır. Hindistan’daki hukuk sistemini tartışırken (1968:817), “kimse bu alanın eğitiminde ve uygulamasında uzmanlaşmadığı için ... rasyonelleşme sürecine girmemiştir” diye yazmıştır. Çin konusunda ise Weber (1968:818), “hukuk danışmanlarının içinden çıkacağı uygun bir sınıf olmadığını ve uzmanlaşmış hukuk eğitimin bulunmadığını” öne sürmüştür.

Rasyonel hukuk sisteminin gelişimi için eğitimli hukuk uzmanının önemli olduğu fazlasıyla nettir: “ kararlara uygulanan bir ilkeler serisini oluşturan, resmi bir şekilde ayrıntılandırılmış hukuk, eğitimli uzmanların belirleyici işbirliği olmadan hiçbir zaman var olmamıştır” (Weber,1968:775). Bununla birlikte Weber daha da ileri gitmiş ve profesyonel hukuk eğitiminin *yegâne* belirleyici etmen olduğunu savunmuştur. Hukukun gelişimini şekillendirebilecek konumda profesyonellerin bulunduğu yerde, bu hukukun rasyonelleşmesi muhtemeldir. Bu türden bir “hukuk-ıç” [“intrajuristic”] etmen, genel ekonomik ve toplumsal şartlardan çok daha önemlidir: “hakim olan hukuk eğitimi türü, diğer bir deyişle, hukuk uygulayıcılarının yetiştirilme şekli, herhangi bir diğer etmenden daha önemli olmuştur” (Weber, 1968:776).⁵

Bu bölümün büyük bir kısmını, Batı’daki profesyonel hukuk uzmanı tartışmasına ayırmış olsam da, aynı tartışma genel anlamda profesyonel mesleklerin gelişimi için de geçerlidir. Yani, profesyonel mesleğin geniş çaplı gelişimi sadece Batı’da görülmektedir. Bununla birlikte, Batı dışında izole bürokrasiler bulabildiğimiz gibi, farklı toplumlarda da profesyonelleri görmek mümkündür. Fakat bu gördüklerimiz fazlasıyla az sayıdadırlar ve Batı’nın profesyonelleri ile niteliksel farklılıklar taşımaktadırlar. Genel anlamda, diğer toplumlar profesyonellerin yükselişine engel olacak durumlar yaratmışlardır. Örnek olarak Weber’in Çin tartışması ele alınabilir: “Sınavlar yolu ile kontrol edilen eğitimsel başarılar, profesyonel vasıfları diğer vasıflardan ayırmanın tam tersi olan bir işlev yerine getirmiştir... Arınmış kişinin bir araç olmadığına, Batı’nın belirli bir meslek anlayışına radikal bir şekilde zıt olan evrensel kişisel

---

⁵ Burada, Weber’in Marx ile yürüttüğü tartışmalarından birine giriştiğini ya da en azından bu durumda, özel etmenlerin ekonomik değişkenlerden çok daha önemli olduğuna dikkat çekerek, Marx’a karşı pozisyon aldığını düşünüyorum.

yetkinliğin etik idealine ilişkin Konfüçyüsçü ilke, profesyonel okullaşma ve uzmanlaşmış yetkinlik kavramlarının önünü kapamıştır” (Weber,1968:1049).

Bu bölümde Weber’in profesyonel mesleklere yönelik ilgisini ve O’nun Batı’nın rasyonelleşmesi ile ilgili düşünsel sürecinde profesyonel mesleklerin yerini göstermeye çalıştım. Şimdi, meslekler sosyolojisi özelinde günümüz sosyolojisinde ilgi alanı haline gelmiş iki konuya yöneleceğim. Önce, Weber’in profesyonel meslek kavramlandırmasından söz edeceğim. Sonrasında, bürokrasiler ve profesyonel meslekler arasındaki ilişki üzerine Weber’in düşüncelerini ve bu düşüncelerin, konu üzerindeki güncel çalışmalara etkisini tartışacağım.

Profesyonel Mesleklerin Belirleyici Özellikleri

Profesyonel meslekler literatürünün önemli bir bölümü, profesyonel meslekleri diğer mesleklerden ayıran özellikler üzerinedir. Profesyonel mesleklerin tanımı, yapısalcı yaklaşım, süreç ve güç yaklaşımları şeklindeki üç sosyolojik yaklaşım yoluyla yapılmaktadır. Yapısalcı yaklaşım tarih üstü bir konumdan, profesyonel mesleklerde bulunan, profesyonel olmayan mesleklerde bulunmayan bir dizi sabit özelliğe işaret etmektedir. Greenwood (1957) ve Goode (1957), profesyonel mesleklerin tanımında yapısalcı yaklaşımın klasik örneklerini sunmaktadırlar. Süreç yaklaşımında, bir mesleğin profesyonel meslek olmak için içinden geçmesi gereken tarihsel süreçler üzerine odaklanılmaktadır. Bu türün temsilcileri arasında Caplow (1954) ve Wilensky(1964)’nin çalışmaları yer almaktadır. Ritzer (1972) bu iki yaklaşımın, süreyin tam profesyonel ucunda, diğer profesyonel olmayan ucunda yer alanlardan daha fazla belirleyici özellik taşıyanların yer aldığı bir profesyonelleşme süreyi fikrinde birleştirilebileceğini savunmaktadır.

Üçüncü ve en modern yaklaşım, güç yaklaşımıdır ve Eliot Freidson (1970)’in çalışmalarında ortaya çıkmıştır. Burada, profesyonel mesleklerin en önemli yegâne özelliği, iş görevleri üzerinde oluşturdukları tekeldir. Profesyonel bir meslek, böyle bir tekeli ancak devleti ve kamuoyunu böyle bir hakka ihtiyaçları olduğuna ve bunu hak ettiklerine inandırarak elde edebilir. Güç yaklaşımı, benim görüşümce, süreç yaklaşımı ve yapısalcı yaklaşıma karşıt değildir ve yapısalcı bir duruştan güç, profesyonel mesleğin belirleyici bir özelliğidir. Gücü, profesyonelleşme güdüsü temelinde itici bir kuvvet ve aynı zamanda profesyonel mesleklerin belirleyici özelliklerinden biri olarak görmek mümkündür.

Weber’in çalışmalarında, yapıları, süreçleri ve gücü bir araya getiren modern yaklaşıma çok yakın bir kavramlandırma bulunmaktadır.

İdeal-tip bürokrasi kavramından farklı olarak Weber, profesyonel mesleğe ilişkin açıkça tasvir edilmiş bir tanım sunmamaktadır. Profesyonel mesleğin belirleyici özellikleri, Weber'in profesyonel meslek olarak ele aldığı belirli mesleklere ilişkin tartışmalarında yer almaktadır. Profesyonel mesleğe ilişkin belirleyici özellikleri en açık şekilde ortaya koyduğu yer, rahipliğe ilişkin tartışmasıdır. Ayrıca O, profesyonellik süreyi fikrini kabul etmekte ve gücü profesyonelleşmenin önemli bir boyutu olarak görmektedir.

Weber, rahibi süreyin bir ucunda yer alan ideal tip olarak görürken, farklı zamanlarda büyücü, sihirbaz ya da kahin olarak adlandırdığı ideal tip, süreyin diğer ucunda yer almaktadır. Rahip, ideal tip profesyonel meslek iken, büyücü ideal tip profesyonel olmayan meslektir. Weber gerçekte, bir süreyin söz konusu olduğunu ve rahip ile büyücü arasında net bir ayırmaşmanın olmadığını kabul etmektedir. Buradaki ideal tipler, Weber'in çalışmalarında olduğu gibi, gerçekliğin bir tanımı değil bulgusal araçlardır. Rahip ve büyücü için şöyle demektedir: "iki karşılaştırılmış tip birbiri içine akmaktadır" (Weber, 1968:425). Böyle bir bakış açısını, profesyonel meslek çalışmalarındaki süreç yaklaşımı ile uyumlu buluyorum.

Rahip ve büyücünün özelliklerini tasvir ederken Weber, profesyonelleşme sürecindeki güç boyutuna da değinmektedir. O, büyücünün "mucize ve vahiy şeklinde ortaya çıkan kişisel güçlerinden (karizma) kaynaklanan" (Weber, 1968:425) nüfuzunu kullandığını düşünmektedir. Büyücünün gücü, karizmatik otoritesinden gelmektedir. Onun eğitiminin bir kısmı, "yeniden doğuşun hedeflendiği, irrasyonel araçların kullanıldığı bir 'uyanış' sürecini kapsarken diğer kısmı tamamen ampirik bilgi ışığında gerçekleşmektedir (Weber, 1968:425). Büyücü rasyonel-olmayan bir figürdür. Onun gücü ve aynı zamanda eğitimi rasyonel olmayana dayanmaktadır. O, rasyonel olmayan toplumlarda güçlüdür. Fakat Batı, rasyonelleşme yolunda ilerlemektedir ve dolayısıyla tahmin edilebileceği gibi, büyücü gücünü, fazlasıyla rasyonel olan rahibe teslim edecektir. Rasyonel bir toplumda büyücü, diğerlerini, bir dizi hak ve ayrıcalığı hak ettiğine ikna edemez. Diğer taraftan, rasyonel toplumla uyum içinde var olan rahip, önemli bir konuma, görece olarak kolay bir şekilde gelir.

Weber (1968:425) için rahip, "özel bilgi, sabit bir doktrin ve mesleki yeterliliklerden ibaret olan profesyonel donanımı" ile büyücünden ayırt edilmektedir. Bahsi geçen üç unsur, rahibi (genel anlamda profesyoneli), ayırt etmede çok önemli olsa da, Weber'in profesyonel mesleklere ilişkin düşüncesinde kritik boyut olan eğitim programının yapısı karşısında bu üç unsur, ikincil konuma geçmektedirler: "rahip ve sihirbaz arasındaki ayırım, iki

durumda farklılaşan eğitimin yapısına dayandırılarak niteliksel bir temelden yapılmalıdır” (Weber, 1968:425). Rahibi, irrasyonel ve ampirik bir eğitim alan büyücüden ayıran en önemli şey, aldığı rasyonel ve teorik eğitimidir. Weber için rasyonel eğitim çok önemli olsa da, profesyonellerin (bu durumda rahiplerin) ne için eğitim aldıkları sorusu gündeme gelmektedir. Günümüzde, sistematik bilginin, profesyonel mesleklerin belirleyici özelliği ve profesyonel meslek eğitiminin hedefi olduğunu savunmaktayız. Bu terminolojiyi tam anlamıyla kullanmasa da Weber (1968:426), bu düşünceye şöyle derken yaklaşmaktadır: “ ‘Doktrin’, rahipliğin temel özelliklerinden biri olarak zaten oluşturulmuştur. Doktrinin öne çıkan işaretlerinin dini kavramların rasyonel sistemi ve (bizim için burada son derece önem arz eden) ‘aydınlanma’ görünümünde olan tutarlı ve sabit bir doktrine bağlı sistematik ve dini etiğin gelişimi olduğunu varsaymaktayız.”

Weber’in rahiplik tartışmasında sunduğu, profesyonel mesleğin belirleyici birkaç özelliğini açıklamış bulunmaktayım:

1. Güç.
2. Doktrin veya genel sistematik bilgi.
3. Rasyonel eğitim.
4. Mesleki yeterlilikler.

Rahipliğe ilişkin tartışmasında Weber, birkaç farklı profesyonel meslek özelliğine de değinmektedir:

5. Uzmanlaşma. “Rahipliğin önemli bir özelliği, inançsal bir teşebbüsün yönetiminde uzmanlaşmış belirli bir insan grubunun varlığıdır” (Weber, 1968:426).

6. Tam zamanlı meslek. “Hem metafizik rasyonelleşmenin hem de dini etiğin tam olarak gelişmesi, inançla ve ruhların iyileştirilmesine ilişkin pratik sorunlarla devamlı olarak uğraşan profesyonel bir eğitim almış ve bağımsız rahipliği gerekli kılmaktadır” (Weber, 1968:426).

7. Bir alıcı grubunun varlığı. Weber, rahiplik tartışmasının birden fazla bölümünde meslekten olmayanlara veya bir alıcı grubuna yönelik ihtiyaçtan söz etmektedir.

8-11. Çalışma ücretleri. Teşvikler. Profesyonel görevler. Farklı bir yaşam şekli (profesyonel meslek kültürü): “ Çalışma ücretleri, teşvikleri, profesyonel görevleri ve farklı yaşam biçimleri ile ‘dünyadan’ izole olmuş profesyonel rahipliğin yükselişi” (Weber, 1968:1164).

Weber'in düşüncesinde rahipleri, büyücülerden ayırt etmeye yarayacak on bir özellikten oluşan bu liste, profesyonel meslek özelliklerini sıralama çabasını gösteren günümüz çalışmalarına, kayda değer derecede benzemektedir. Dahası, böylesi özellikleri sıralamaya ilişkin herhangi bir çaba, en azından örtük şekilde, Weberyen anlamda bir ideal tip geliştirme çabasıdır. Son olarak, günümüzde meslekler konusunda eğitim alan öğrencilerden birçoğu, meslekler ve profesyonel mesleklerin birlikte bir süreyi oluşturduklarını ve bir mesleğin, bu süreyin profesyonel ucuna doğru ilerleme becerisinde, gücün çok önemli bir etmen olduğunu kabul etmeye başlamaktadırlar. Dahası, meslekler sosyolojisi alanındaki güncel çalışmalar, Weberyen anlayıştan birçok şey kazanabilir. Maalesef günümüzde, Weber'in yarım yüzyıldan fazla süre önce keşfetmiş olduğu şeyi yeniden keşfetmek zorunda kalmaktayız. Dahası, Weber'in meslekler sosyolojisi alanına yaptığı tanınmayan katkı, profesyonel meslekler ve bürokrasiler arasındaki ilişkiye dair fikirlerinde yatmaktadır. Şimdi bu konuya değineceğim.

Profyonelleşme Ve Bürokratikleşme

Meslekler sosyolojisi alanında tartışılan, en sıcak tartışmaları ateşleyen ve en dikkat çekici konu profesyonelleşme ve bürokratikleşme arasındaki ilişkidir. En azından günümüzde, en kabul edilir düşünce, bu iki sürecin (ve bu süreçler sonucu ortaya çıkan yapılar, profesyonel meslekler ve bürokrasilerin), en azında belirli bir dereceye kadar, birbirine zıt olduklarıdır. Bu zıtlık en açık şekilde, profesyonelin bir bürokraside çalışması durumunda, iki normatif sistem arasında temel farklılıklar bulunması dolayısıyla çatışmaya düşeceğini savunan literatürde kendini göstermektedir (örnek olarak bakınız, Scott,1966.). Buna rağmen, günümüzde gerçekleştirilen birden fazla çalışma, profesyonelleşme ve bürokratikleşmenin birbirlerine zıt oldukları varsayımına gölge düşürmüştür (Bucher ve Stellings, 1969; Engel, 1969; Hall, 1967; Litwak, 1961; Montagna, 1968; Smigel, 1969).

Bürokratikleşme ve profesyonelleşme arasındaki ilişki konusunda, Weber'in birçok tartışması bulunmaktadır. İlginç bir şekilde, bu konuya ilişkin konumu, iki sürecin birbirine zıt olduklarını savunan eski düşüncedense, daha çok günümüz çalışmaları ile aynı çizgidedir. Weber'e göre, bürokratikleşme ve profesyonelleşme, Batı'nın rasyonelleşmesinde, birbirini tamamlayan süreçlerdir. Dahası, profesyonelleşme süreci, Weber tarafından daha çok bürokrasilerde ortaya çıkan bir süreç olarak görülmektedir. Weber'in düşüncesinde, bu iki süreç birbirinden ayrılamayacak şekilde iç içe geçmiştir. Weber genel anlamda, bürokrasilerde var olan "bürokratik-profesyonel"

(Ritzer,1972:345) ile ilgilenmekte ve iki sistemi dengelemeye çabalamaktadır. Weber'e göre, Batı'daki rahip ve asker, bürokratik-profesyonellere örnektir.

Weber'in düşüncesini, profesyonelleşme ve bürokratikleşme arasında kaçınılmaz bir zıtlık olduğunu varsayan ilk dönem Amerikan meslekler sosyolojinden ayıran nedir? Weber'in düşünme şeklini ayıran bir fark, onun, Batı'nın rasyonelleşme sürecine yönelik daha geniş anlayışında yatmaktadır. Rasyonelite ele alındığında, profesyonelleşme ve bürokratikleşmenin, artan rasyonelliğin, ilişkili nedenleri ve sonuçları olduğunu görmek nispeten kolaydır. Buna karşın, Amerikalı meslek sosyologları, bu iki süreci ayrı ayrı ele almış ve böylelikle aralarındaki ilişkiyi gözden kaçırmışlardır.

Weber ve birçok Amerikalı meslek sosyologu arasındaki ikinci fark ise özel muayenehanesinde çalışan hekime gösterdikleri dikkatin dozundan ileri gelmektedir. Bu mesleğe, Weber az bir ilgi gösterirken profesyonel meslek üzerine çalışan Amerikalıların büyük bir bölümü çalışmalarını bu meslek üzerine kurmuşlardır. Bu münferit ve birçok yönden atipik meslek, Amerikalıların, profesyonelleşme ve bürokratikleşme arasındaki ilişkiye dair düşünme şekillerini tahrif etmiştir.

Diğer mesleklerden farklı olarak, özellikle 1800'lerin sonu ve 1900'lerinden ortası arasında hekim, formel örgütlerden ayrı bir yerde var olmuştur. Bu yıllarda hekimler bir özerklik etiği geliştirmiş ve böylelikle kendilerini, içinde görev aldıkları durumlarda, bürokrasi ile çatışma içinde bulmuşlardır. Meslek sosyologları, profesyonelleşme ve bürokratikleşme zıtlığı konusunu, işte bu münferit vakadan yola çıkarak genellemişlerdir. Aslında, birçok profesyonel meslek, bürokrasiler dışında var olmamış ve böylelikle hekimin yaşadığı çatışma durumunu yaşamamıştır. Yakın zamanda, hekimin kendisi bile, kendini bürokrasilerde çalışır halde bulmakta ve meslek sosyologları da hekimlerin bürokrasilerin içinde var olabileceğini keşfetmektedir. Özel muayenehanede çalışan hekim üzerine yoğunlaşmış olması, bürokratikleşme ve profesyonelleşme ilişkisi konusunda, meslek sosyologlarının düşünme şeklini bozmuştur. Bu istisnai durumu göz ardı ettiği için, Weber'in fikirleri çok daha geçerlidir.

Profesyonelleşme ve bürokratikleşme bağlantısına ilişkin örnekler, Weber'in çalışmalarında sıklıkla görülmektedir. Genel olarak O, "tüm tahakküm şekillerinin bürokratikleşmesinin, 'rasyonel olguculuğun' ve uzmanın profesyonel kişiliğinin gelişimini ilerletmekte" (Weber, 1968:998) olduğunu savunmaktadır. Böylesi genel ifadelere ek olarak Weber, belirli ortamlarda profesyonelleşme ve bürokratikleşmeyi ilişkilendirmiştir:

Ordu. “Profesyonel kalıcı orduların gelişimine sadece bürokratik ordu yapısı izin vermektedir...” (Weber, 1968:981).

Din. “Profesyonel rahipliğin yükselişi... bir tür zorunlu örgütte meydana gelmelidir” (Weber, 1968:1164). “Bütün olarak bu dünyevi çilecilik, kapitalizm ve bürokrasinin ihtiyaç duyduğu profesyonelleşmenin ortaya çıkması ve yükseltilmesini desteklemektedir” (Weber, 1968:1200).

Bu ifadelerde ve çalışmasının genelinde açıkça görüldüğü gibi Weber, profesyonelleşme ve bürokratikleşme arasında bir zıtlık görmemiştir. Bu iki süreç, Batı rasyonelleşmesinde birbirini tamamlayan süreçlerdir.

Weber'in çalışmalarının büyük bir bölümü profesyonelleşme ve bürokratikleşmenin tamamlayıcılığına vurgu yapsa da, bu iki süreç arasında bir uyumsuzluk gördüğü noktalar da bulunmaktadır. Weber, tabii ki, bürokratikleşmenin, akılsız rutinleşmenin “demir kafesine” yol açtığını düşünmektedir. Bürokrasinin verimliliğini takdir etse de, yarattığı hayatın mekanikleşmesine tepki duymuştur. Çalışmalarının belirli noktalarında, az da olsa, korkunç bir kader olarak gördüğü şeyden geri dönülebileceğine, ya da en azından bu kaderin iyileştirilebileceğine yönelik bir umut beslediği görülmektedir. Uzmanlaşmış, rutinleşmiş ve rasyonelleşmiş olsalar da, hayatın bürokratikleşmesine en azından belirli bir dereceye kadar direndiği görülen profesyonellerin varlığı söz konusudur. Avukat, bürokratikleşmeye direnmeye meyilli ve akılsız rutinin içine girmektense Weber'in “hukuki yaratıcılık” olarak adlandırdığı şeye başvuran bir profesyonel olarak görülmektedir. Weber (1968:886), avukatın, akılsız rutine karşıtlığının altını çizmektedir: “Kararı (ve ayrıca gerekçeyi) çıkarması için bulguların (ücret ile birlikte) içine atıldığı bir slot makinesi gibi mevzuat ve sözleşmelerle sınırlandırılmışlık, modern avukat için gurur kırıcı bir durumdur ve kodlanmış resmi mevzuat ne kadar küresel bir hale gelirse, bu durum da o kadar can sıkıcı bir hal almaktadır.”

Weber'in umutları, bürokratik devlet memurundan ayırttığı profesyonel siyasetçi üzerinde yükselmektedir. Tabii ki Weber, birçok modern siyasetçinin avukatlıktan geldiğini görmüş ve böylece siyasetçilere ilişkin görüşleri, avukatlara ilişkin görüşleri ile yakın bir şekilde bağlantılı olmuştur. “Meslek Olarak Siyaset” adlı bilinen çalışmasında da Weber siyasetçi ve devlet memuru arasındaki farkı kısa ve öz bir biçimde anlatmaktadır:

Tutum belirlemek, hırslanmak —*ira et studium*— siyasetçinin ve her şeyden önce siyasal *liderin* özünde vardır. Onun davranışları, devlet memurununkinden çok farklı, hatta tam olarak ona zıt bir sorumluluk ilkesine bağlıdır. Devlet memurunun onuru, üst yetkililerin emirlerini itinayla, kendi

kanaatine uyuyormuşçasına uygulama yeteneğine bağlıdır.... Siyasal liderin, önde gelen devlet adamının onuru ise, yaptıkları için tümüyle, reddedemeyeceği ve devredemeyeceği ve zaten reddetmemesi ve devretmemesi gereken bir *kişisel* sorumluluk almasına bağlıdır (Gerth ve Mills, 1958:95).

Weber, başarılı bir siyasetçinin kahramanlığa ve tutkuya ihtiyaç duyduğunu düşünmektedir. Bu iki özellik ise açık bir şekilde bürokrasinin yarattığı kişilik türüne karşıttır.

Sonrasında Weber, bütünsel rutinleşmeye yönelik, bazı profesyonellerin direnç gösterdiğini belirtmektedir. Ancak, çalışmasının devamı bana, Weber'in bu profesyonellerin nihai olarak yenileceğini düşündüğünü düşündürmektedir. Weber için sonuç, açık, kaçınılmaz ve korkunçtur. Sonuç, profesyonellerin, bürokratların ve bürokratik-profesyonellerin tümünün, mükemmel bir şekilde işleyen bir makinenin muntazam birer dişlisi konumuna geldiği mekanize rutinleşmiş bir dünyadır. Günümüzde, profesyonellerin bürokrasilerin ayırt edilemeyen birer parçası olmasına yönelik gelişmeler (Engel ve Hall, 1973), Weber'in karamsarlığını destekler niteliktedir. Weber'in izinden gidersek söylenebilecek şey, profesyonel mesleklerin ayırt edici bir kategori olarak düşüşü, "demir kafesten" kaçışa yönelik umutların tükeneceğinin habercisi olduğudur.

Sonuçlar

Bu makalenin temel çabası, profesyonelleşme ve onun bürokratikleşme ve rasyonelleşme ile ilişkisi konusunda Weber'in fazlasıyla zengin içgörülerini ortaya koymak üzerine olmuştur. Birçok sosyolog, Weber'in bu konudaki çalışmaları konusunda herhangi bir bilgiye sahip olmadığı ya da bu çalışmalar konusunda yanlış görüşlere sahip olduğu için, böylesine bir çaba gereklidir. Böylesi yanlışa bir örnek, yazarların, "Geleneksel anlamda ele alınan profesyonel mesleklerin ve eski zanaatların toplumsal örgütlenişi, Weberyen anlamda, irrasyonel bir şekilde gerçekleşmiş ya da gerçekleşmektedir" (Engel ve Hall,1973) şeklindeki görüşlerini ifade ettikleri, yakın zamanda yazılmış bir makedir. Tam tersine Weber, profesyonelleşmeyi, rasyonelleşme sürecinin bir boyutu olarak ele almıştır. Freidson (1973:19) profesyonel ilkelerin, "Max Weber'in toplumun rasyonelleşmesi üzerine görüşlerinde de net bir şekilde görüldüğü gibi, yönetici ilkeleri olarak adlandırılan şey ile mantıksal anlamda ve esas itibariyle zıt" olduğunu savunurken de benzer bir hataya düşmektedir.

Weber'in izinden giderek ben, *hem* bürokratikleşmeyi *hem* de profesyonelleşmeyi toplumun rasyonelleşmesinin boyutları olarak görmekteyim. Aslında bu iki süreç, literatürde geleneksel anlamda ele alındıkları şekilden çok

daha fazla ortaklık taşımaktadırlar. İki arasında açıkça görülen, ayrılık noktaları, hatta çatışma olsa da bu durumlar, benzerlikler karşısında ikincil konuma geçmektedirler. Güncel literatürün bu özgün Weberyan içgörüyü destekleme eğiliminde olduğunu düşünmekteyim. Bürokratikleşme ve profesyonelleşme arasında zıtlık olduğunu (Freidson,1973) savunan çalışmalar olduğunu görsek de, bu iki süreç arasındaki yakın ilişki hızla kabul edilir bir sosyoloji doktrini haline gelmekte.

Kaynakça

- BUCHER, R. VE J. STELLINGS. 1969. "Characteristics of Professional Organizations." *Journal of Health and Social Behavior*. 3-15.
- CAPLOW, T. 1954. *The Sociology of Work*. New York: McGraw-Hill. Engel, G. 1969. "The Effect of Bureaucracy on the Professional Authority of Physicians." *Journal of Health and Social Behavior*. 30-41.
- ENGEL, G. V., VE R. HALL. 1973. "The Growing Industrialization of the Professions." içinde Eliot Freidson, (ed.), *The Professions and Their Prospects*. Beverly Hills: Sage.
- FREIDSON, E. 1970. *Profession of Medicine: A Study of the Sociology of Applied Knowledge*. New York: Dodd, Mead.
- 1973. (Ed.). *The Professions and Their Prospects*. Beverly Hills: Sage.
- GERTH, H., VE C. WRIGHT MILLS. 1958. *From Max Weber*. New York: Oxford University Press.
- GOODE, W. 1957. "Community Within a Community: The Professions," *American Sociological Review* 22: 194-200.
- GREENWOOD, E. 1957. "Attributes of a Profession." *Social Work* 2:45-55.
- HALL, R. 1967. "Some Organizational Considerations in the Professional-Organizational Relationship." *Administrative Science Quarterly*:461- 78.
- LITWAK, E. 1961. "Models of Bureaucracy Which Permit Conflict" *American Journal of Sociology* 67:177-84.
- MONTAGNA, P. 1968. "Professionalization and Bureaucratization in Large Professional Organizations." *American Journal of Sociology*:138-46.
- PARSONS, T. 1939. "The Professions and Social Structure." *Social Forces* 17(Mayıs) :457-67.
- RITZER, G. 1972. *Man and His Work: Conflict and Change*. New York: Appleton-Century- Crofts.
- 1973. "Professionalism and the Individual." içinde Eliot Freidson (ed.), *The Professions and Their Prospects*. Beverly Hills: Sage.

SCOTT, W. R. 1966. "Professionals in Organizations -Areas of Conflict." içinde Howard Vollmer ve Donald Mills (eds.), *Professionalization*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.

SMIGEL, E. 1969. *The Wall Street Lawyer: Professional Organization Man*. Bloomington: Indiana University Press.

STINCHCOMBE, A. 1959. "Bureaucratic and Craft Administration of Production: A Comparative Study." *Administrative Science Quarterly* 4:168- 87.

WEBER, M. 1968. *Economy and Society*. Totowa, N.J.: Bedminster.

WILENSKY, H. 1964. "The Professionalization of Everyone?" *American Journal of Sociology*, 70:137-58.